

بعون صناع علیم و فیاض کا فضل و لطف خلاق زمین و زمان

نادر رسالہ طب کا جسمیں ادویہ مفردہ کی تاثیرات و خواص کا بیان ہے موسوم بہ

مخزن منفعت

معروف بہ

ضروری طب

نام اشیاء	مضر	مصلح	خواص
انگور	جگر	سونف	گرم تر مولد خون صالح و زود ہضم و مسمن بدن و مصفی خون و سوداء
انار شیریں	سستی معدہ خوردن بکثرت	انار ترش	و بسردی و تری معتدل مقوی جگر مصفی خون و رنگ چہرہ و خون نافع خفقان مدر بول مانع صعود ابخرہ
انار ترش	جگر	انار شیریں	سرد و خشک مقوی معدہ دانہ او قابض و دافع سعال
امرود شیریں	نفاخ	سونف	گرم تر و مفرح دل و مقوی معدہ و قابض
انجیر زرد	•	•	گرم تر و مقوی جگر و باہ و دافع قبض و منقی بلغم و سوداء و پروردہ کا سرکہ دافع طحال
املی	اعصاب	عناب بہدانہ	سرد خشک و مسہل صفرا
آشب	•	سکنجبین یا خاشی	گرم خشک و مقوی باہ و گردہ و بادشکن و دافع قبض و مولد صفرا
آڑو	نفاخ	سونٹھ یا ہینگ	سرد و تر و مقوی باہ و دیر ہضم
آش جو	رودہ	گلقند	سرد و تر و نافع تشنگی
ارہر	ثقیل	ترشی	گرم خشک و ثقیل معدہ مفید مزاج مرطوب
السی	•	•	سرد خشک و محلل اورام و منقی سینہ و ملین طبع
اروی	معدہ	گرم مصالح و ترشی	سرد و تر مقوی باہ و مولد ریاح و مسمن بدن و مغلظ منی
آلو	•		گرم خشک و دیر ہضم و قابض مزید منی و محرک باہ و مقوی مثانہ
اننانس	•	شکر نمک و گولا و گرم مصالحہ	سرد و تر و دافع حدت صفرا و مقوی معدہ
الائچی کلاں	ریہ	شکر	گرم خشک بقول بعضی سرد و خشک مقوی معدہ و ہاضم طعام و محرک اشتہا و دافع غشیان

بعد حمد بخشندۂ صحت جسمانی وسپاس محافظ علالت روحانی کے اوپر رائے
ی ناظرین اس رسالہ معدن منفعت ودافع مضرت کے مخفی اور محتجب
ہے کہ خاکپاے مسمی مہتاب رائے متوطن قصبہ ستر کھ
نوابگنج بارہ بنکی قسمت لکھنؤ نے واسطے دریافت نفع اور
شیاے مستعملہ ضروریہ کے کتب ہاے طب سے خوشہ چینی
م بحساب حروف تہجی کے کیا اور نام اس رسالہ کا مخزن منفعت
ری المطب رکھا گیا کہ ہر خاص وعام نفع اور
ے مستعملہ سے ماہر ہووین اور اوس سے
خلائق کو بخیر یاد اور دل کو شاد فرماوین

نام اشیاء	مضر	مصلح	خواص
پستہ	ام جگر بار	سرکہ و ترشی	گرم خشک مقوی و مولد منی
پیٹھا	.	.	سرد و تر مدر بول نافع صفرا و مسکن حرارت و مفید تپ دق
پالک	.	.	سرد و تر دافع قبض مفید سرفہ زود ہضم و دافع سوزش معدہ و تشنگی
پرور	.	.	سرد و تر موافق مزاج گرم
پودینہ	.	.	گرم خشک مقوی معدہ و دل و ہاضم و دافع قی و ہمراہ سیاہ مرچ خوردن مفید ہیضہ
پیاز	گرم مزاج	آب نمک	گرم خشک مولد بلغم و مقوی باہ و دافع مضرت ہوای وبا و تحلیل ریاح
پان بنگلہ	.	.	گرم خشک دافع باد و بلغم و قبض و مقوی دل و دماغ و ہاضم
پان قساوری	.	.	معتدل و معطر دہن
پانی	پیشاب و حیض جاری و خوردن متواتر	.	سرد و تر آب چندانکہ کم شود بہتر ست
پنڈالو	.	.	سرد و تر و ثقیل
پوی	.	.	سرد و تر و منوم و مولد منی و بلغم و گرانی آواز حلق
پونڈا	.	.	سرد و تر و ثقیل و مشتہی و مقوی و مفرح و مدر بول
پوست خشخاش	.	.	سرد و خشک مخدر و مسدد و اسہال موسے و صفراوی مفید امراض
تنبک	.	.	سرد و خشک مفرح مشتہی و مقوی باہ و ممسک و تحلیل اورام
تاقلا	.	.	سرد و تر تحلیل و مسکن سعال دافع قرحہ امعاء و اسہال مزمن و مقوی باہ
پھوٹ	انفاخ	قند سفید	سرد و بقول بعض گرم و دیر ہضم و مولد بلغم و صفرا و حمی بلغمیہ
پھالسہ	سرد و ریاح	لیموں کاغذی و قند	سرد و خشک مقوی دل و معدہ و رافع اسہال صفراوی و قے و تشنگی
پوست نخود	انفاخ	نمک	سرد مولد خون و بلغم و صفرا و مقوی بدن و باہ
تپ تیج	.	.	سرد و دافع تشنگی و قابض
تاڑی	.	.	سرد و تر مشتہی و دافع فساد باد و صفرا

[illegible]

نام اشیاء	مضر	مصلح	خواص
الائچی خرد	مضر ریہ	کتیرا وطباشیر	گرم خشک و مفرح و ہاضم و محلل ریاح و رطوبات سینہ و معطر دہن و دافع قے
افیون	مہم	زعفران و دارچینی	سرد خشک قابض و منوم و محلل و مسکن درد و مفید نزلہ
اخروٹ	٠	٠	گرم خشک و مقوی باہ و مولد منی و ملین طبع و دافع تخمہ و مقوی اعضائے رئیسہ
آنولہ	سپرز	شہد	سرد خشک دافع تشنگی و قابض و مخرج سودا و مقوی قلب و محرک باہ و قاطع قے
ادرک	محروریا	روغن بادام	گرم خشک ہاضم رافع نفخ شکم و ریاح و قاطع بلغم و رطوبات معدہ
بادام شیریں	٠	٠	گرم تر مولد منی و مسمن بدن ملین طبع و حافظ قوت و تریاق زہر و دماغ مقوی باصرہ و ملین
بیر	٠	٠	سرد خشک دیر ہضم دافع صفرا و تشنگی و کشندہ کرم امعا
بیل	بواسیر	شکر	گرم خشک مقوی قلب و کبد و معدہ و قابض و حابس اسہال
بہی	٠	٠	دیر ہضم گرمی معتدل مقوی دماغ و دل و معدہ
باجرا	٠	٠	گرم خشک مقوی بدن و کمر و تکمید آن محلل نفخ معدہ و درد بواسیر
بینگن	٠	٠	گرم خشک و قابض و مولد بواسیر و غلیظ سودا
بتھوا	ریاح	گرم مصالح	سرد تر و زود ہضم مولد خون صالح موافق مزاج صفراوی و مسکن تشنگی
بھنگ	٠	٠	سرد خشک ناشف رطوبات و دافع نزلہ و مفید ماندگی و کسل
بڑھل	٠	نبات	گرم تر و ثقیل و مولد ریاح و دافع صفرا
بالائی	٠	پودینہ	مرکب القوی مسمن بدن و مولد بلغم
بھنڈی	٠	٠	سرد تر قابض و مفید سوزش و سوزاک و جریان و غلظ منی و مقوی باہ

نام اشیاء	مضر	مصلح	خواص
چقندر	معدہ و قولنج	گوشت و [illegible]	گرم تر ملین قاطع بلغم محرک باہ نافع درد گردہ و وجع مفاصل
چرونجی	ثقیل	شہد	گرم تر مسمن بدن مسہل بلغم و صفرا و مصفی الشعر و دافع [illegible] طلا و بشرہ
چچینڈا	مورث بلغم	گوشت گرم مصالح	سرد و رافع یبوست و لاغری بدن و بلغم و افزائندۂ اشتہا
چائے	سل و ضعیف [illegible]	بادیان خطائی	گرم خشک مقوی امراض معدہ و باہ و مصفی نمک و بلغم و مقوی اعضائے رئیسہ
چونہ	محرق	لونگ و گری	گرم خشک
چوک	عصب	قند	سرد خشک مقوی معدہ دافع صفرا و خون و نفخ شکم و بلغم
جھڑبیری	مورث [illegible]	شکر	سرد خشک مقوی معدہ دافع قے و اسہال صفراوی
جھنگوا مچھلی	.	.	گرم خشک مشہی و ملین طبع
خرما	مولد سودا	بادام	گرم خشک مقوی باہ و گردہ
خربزہ	.	سکنجبین یا شہد	شیرین گرم تر مرطب بدن و مدر بول و شیر و دافع یرقان و استسقا
خرفہ	[illegible]	مصطگی و [illegible]	سرد تر مسکن حدت صفرا و خون و جگر و معدہ و بول و مثانہ
خوبانی	نفاخ	شکر یا سکنجبین	گرم تر مسہل صفرا و مسکن تشنگی و جوش خون و ملین طبع
خشخاش سفید	ریہ	شکر یا شہد	سرد تر دافع نزلہ و کھانسی گرم و ریزش حلق و قابض و مسمن بدن
دارچینی	مثانہ و معدہ	مصطگی و کتیرا	گرم خشک حافظ ارواح و محلل ریاح و مقوی باہ و نافع خفقان و استسقا
دودھ اونٹنی	.	شکر	گرم خشک مقوی جسم و محلل اورام باطنی و استسقا و ضیق النفس
دودھ گوسپند	نفاخ	شہد یا بادیان	اندک مائل بحرارت و نافع نفث الدم و سرفہ و سل و قرحہ ریہ و حلق و مثانہ
دودھ بھیڑ	قولنج	روغن بادام و شہد	گرم تر مقوی جوہر دماغ و باہ و قرحہ امعا
دودھ عورت	-	شکر و شہد	مرطب و مقوی دل و دماغ ملین طبع و رافع یبوست سینہ و سرفہ خشک
دودھ مادہ گاؤ	سپرز و احشا	شکر	زود ہضم مولد منی و مقوی دل و دماغ ملین طبع و مسمن بدن

نام اشیاء	مضر	مصلح	خواص
تربوز	مزاج سرد	گلقند	سرد و تر مولد خون رقیق مسکن حرارت صفرا و خون و تشنگی مولد بلغم
توت شیرین	•	•	گرم تر ملین شکم مدر بول مولد خون فاسد
تل سیاہ	معدہ	جریان	گرم تر و مسمن بدن و ملین جع و ... خشونت حلق و مقوی باہ و مزید شیر و قی و مدر حیض
تل سفید	•	•	سرد و تر و معتدل
توری	•	•	سرد تر مفید تپ گرم و ملین شکم و رافع زردی آن استسقاء طحال و دافع سعال و مغم و حرارت
تیل	•	•	مزاج او بعینہ مزاج تخم آن
تماکو	متلی	نمک	گرم خشک دافع بلغم و بخور روشن آن تنقیہ دماغ و برگ او محلل و مرخی
جامون	-	نمک	سرد خشک و دیر ہضم و حابس اسہال صفراوی و محرک شہوت و سرکہ آن مفید طحال و خستہ آن مغلظ منی و مقوی باہ
چاول	قولنج	شیر و شکر	سرد خشک مولد اخلاط صالح و مسمن بدن و مولد منی و دافع پیچش و قرحہ امعا و اسہال و موی۔
جو	•	•	سرد تر قابض و مسکن جوش خون و صفرا و حدت تپ حار و دق
جوار	انفاخ	گلقند	سرد خشک رافع اسہال محلل بلغم و قابض۔
جائپھل	جگر	بنفشہ و شہد	گرم خشک مفرح و ہاضم و مقوی معدہ و باہ و استسقاء لحمی و درد مفاصل و قابض و باد شکن
جاوتری	جگر	صندل و گلاب	گرم خشک مفرح مقوی معدہ و کبد و باہ و محلل ریاح و ہاضم
چورائی	•	•	گرم تر مشتہی ہاضم و افع قبض مولد خلط صالح و رافع سرفہ حار
چکوترہ	سینہ	نبات	سرد و تر مسکن تشنگی و صفرا۔
چلغوزہ	مزاج حار	سکنجبین	گرم تر مقوی باہ و مشتہی طعام مقوی دل و اعصاب
چنا	انفاخ و مثانہ	سکنجبین و گلقند	مصلح خون مولد منی مقوی باہ و مادہ انگیز رافع امراض و موی و سوداوی

ف
تل کا تیل ... و رافع ... باد و ... و ... ہموار ... و ... ملین ... و ... حرارت ... [illegible] ... مولد بلغم ... و ... مولد صفرا ... [illegible] ... و ... ۱۲

نام اشیاء	مضر	مصلح	خواص
سرکہ	۰	۰	مائل بہ برودت قاطع بلغم و ہاضم طعام۔
سرشف	۰	۰	گرم خشک محلل خنازیر۔
ساداج	۰	۰	سرد خشک مولد ریاح
سیم	نفاخ	گوشت گرم مصالح	سرد تر قابض و نفاخ دافع فساد و بلغم و صفرا۔
سویہ	۰	۰	گرم خشک محلل ریاح مقوی معدہ و محلل درد بارده و ہاضم
سونف	۰	۰	گرم خشک مفتح سدہ و مسکن اوجاع و مقوی باصرہ و محلل ریاح و بلغم
سونٹھ	حلق	شہد	گرم خشک مقوی قوت حافظہ و ہاضمہ و معدہ و کبد و محلل ریاح قاتل کرم شکم
شلغم	۰	۰	گرم تر و بقول بعض سرد و تر مولد خون مفسد معدہ مزید منی و باہ نافع خفقان۔
شکر	سسل	طباشیر	گرم خشک ملین طبع و حلق و سینہ مولد خون و باہ و مقوی دماغ
شلجم	۰	۰	گرم تر رافع سعال ملین سینہ و مقوی باصرہ و مشتہی طعام
شکر قند	۰	دودھ	گرم خشک مسمن بدن مغلظ منی و مقوی دماغ بقول بعض سرد تر و ثقیل
سنائے مکی	۰	۰	گرم خشک مسہل بلغم و سودا و صفرا و منقی دماغ نافع وجع مفاصل قاتل کرم شکم و مصفی خون و مدر بول و مفتح سدہ۔
شہد	محرور تر و صدع دماغ	انار ترش و کشنیز ۱۲	گرم تر بہترین رنگ سرخ مائل بہ زردی و خشکی نکالنے سے دو برس نگذرے ہوں قاطع بلغم و استسقا و مقوی معدہ و مخرج فضول دماغی و سینہ و مقوی باہ و بصر
مرچ سیاہ	مثانہ	روغن زرد یا شہد	گرم خشک منقی بلغم و مقوی حافظہ و اعصاب معدہ و جگر و ہاضمہ و دافع ریاح
شفتالو	۰	۰	سرد تر دافع تشنگی و ملین شکم۔
شراب مہوہ	۰	کشنیز	گرم خشک دافع ریاح
سوپاری	۰	۰	سرد خشک قابض و مقوی قلب و باہ و مستحکم دندان و مدر بول و حابس اسہال

شہد مصفی قروح و حافظ قوت ادویہ ۱۲

نام اشیاء	مضر	مصلح	خواص
دودھ گاؤ و شتریہ	.	شکر	گرم تر مسمن بدن و مقوی باہ و مولد منی۔
دودھ خر	.	گلقند	سرد و تر مقوی قلب حار و سل و دق و سرفہ حار و تپ استسقاء و رافع لاغری
دھنیا	مورث نسیان	سکنجبین و شہد	سرد و خشک مقوی دماغ و قلب و مانع صعود ابخرہ و جریان منی و درد کمر
ڈھینڈس	نفاخ	گرم مصالح	گرم تر دافع صفرا مولد بلغم و دیر ہضم و در جمیع افعال مثل کدو
دہی	دیر ہضم و نفخ	نمک و سونٹھ و پودینہ	سرد و تر مرطب و مسکن تشنگی و مقوی باہ محرورین و دیر ہضم
راب	محرورین	ترشی	گرم تر مقوی اعضا و مولد اخلاط ثلاثہ و مدر عرق
رائی	.	.	گرم خشک قاطع بلغم و مقوی باہ و دافع شبکوری و کاسر ریاح
ریشہ کبر	.	.	سرد و تر بقول بعض گرم تر و ہاضم و مفرح و مدر و ملین۔
رتالو	.	.	سرد و تر زود ہضم نافع صفرا و مزید منی و قوت بدن و باہ
روغن خشخاش	.	.	سرد و تر منوم و مسکن دردسر و مقوی دماغ و سرفہ گرم
روغن کاہو	.	.	سرد و تر محلل صلابات و مرطب دماغ و صرع و مانع مستی شراب
روغن کدو	.	.	سرد و تر مرطب بدن و دماغ و رافع یبوست و درد گوش حار و ورم
[illegible]	.	.	گرم خشک ہاضم و دافع ریاح نافع بواسیر ریحی و درد مفاصل
زلیبی	مورث سدہ	سکنجبین	گرم تر زود ہضم مولد خلط صالح و مسمن بدن و مقوی گردہ۔
زیرہ سیاہ	ریہ	کتیرا	گرم خشک قاطع سیلان رطوبت معدہ و محرک اشتہا و مدر بول
زعفران	مصدع	شکر و شہد	گرم خشک محلل ریاح و مقوی جوہر روح حیوانی و دل و جگر و مفتح سدہ عروق و مدر بول و منقی گردہ و مثانہ و مقوی باہ
سنگھاڑہ	.	.	سرد و خشک مقوی باہ و ثقیل و قابض۔
سنگترہ	.	.	سرد و تر دافع صفرا و مقوی قلب و مضر دماغ
سیب	.	.	شیریں گرم تر و ترش سرد و خشک و میخوش معتدل و ہر قسم مقوی دل و دماغ و جگر

نام اشیاء	مضر	مصلح	خواص
کباب چینی	مثانہ	مصطگی	گرم خشک مقوی معدہ
کلونجی	.	.	گرم خشک بادشکن قاتل دیدان
کیوڑا	.	.	سرد تر مفرح و مقوی دل۔
کافور	.	مشک	سرد خشک دافع سوزش بول و تریاق زہر گرم دافع گرسنگی
کھرنی	.	.	گرم تر مقوی معدہ و اعصاب۔
کھیرا	.	.	سرد و تر موافق مزاج حار
کانجہ	.	شیر گاؤ و ترشی	گرم خشک سکر و مخدر قوی تر از افیون مورث غشی
گوبھی۔	نفاخ	گرم مصالح	سرد خشک مقوی دافع فساد بلغم و صفرا و خون و پر میوہ و سرفہ و تپور سلہ
گلاب و گل	.	کافور	مرکب القوی و مقوی و مفرح دل مسہل صفرا و بلغم
گندم	.	.	معتدل مولد خون صالح و مسمن بدن موافق ہر مزاج۔
گڑ	.	.	گرم خشک مولد صفرا ہاضم و ملین۔
گھی مادہ گاؤ	.	.	سرد و تر مقوی بدن و تریاق جملہ زہر۔
گھی گاؤ میش	.	.	گرم تر دافع باد و بلغم
گھی بکری	.	.	گرم تر مفید سعال و ضیق النفس
گھی بھیڑ	.	.	گرم دافع ورم و رعشہ اعضا
گولر	.	.	سرد و تر قابض دیر ہضم
گندنا	.	کشنیز	گرم خشک ملین طبع مقوی باہ
گونڈی	.	.	سرد و تر نفاخ نافع سعال و جوش دہان۔
گوشت بھیڑ	.	.	گرم تر مولد خون غلیظ و ازنادہ تر بہتر۔

فائدہ
برگ گوبھی در رمہ سائیدہ فی الدم را مجرب است و مدر بول و مسکن خمار شراب ۱۲

نام شاہی	مضر	مصلح	خواص
شراب انگوری	•	•	گرم خشک مصدع و مفتح سدہ ها
صندل سفید	•	شہد یا نبات	سرد خشک مقوی و مفرح و دافع ورم و قاطع شہوت۔
کشمش	•	کاہو یا خیار	گرم خشک مہی و ملین طبع و مسکن جوش خون مقوی باہ و مسمن بدن و مولد [illegible]
کسیرو	•	شکر	سرد و تر مقوی دل دافع اسہال صفراوی و دموی و سوداوی و ثقیل مولد [illegible]
کرم کلہ	دماغ	روغن و نمک	معتدل و ملین و مقوی باہ و مولد خون غلیظ۔
کریلہ	•	روغن و نمک	گرم خشک منقی دماغ و معدہ و قاتل کرم شکم و دافع فالج و لقوہ و جریان منی و مورث پیچش و رافع وجع مفاصل
کروندہ	ریہ	شیرینی	سرد خشک دافع صفرا و مشتہی طعام۔
کاکن کودون	•	روغن تازہ	سرد خشک قابض قاطع اسہال صفراوی و مولد منی۔
کٹہل	نفاخ	نمک و تخم ادویہ یا ن	گرم خشک مہی و ممسک مفسد خون و مولد منی و امراض سوداوی و دیر ہضم
ککڑی	نفاخ	نمک یا اجوائن	سرد و تر مسکن تشنگی و حرارت صفرا و سوزش حدت خون مولد ریاح و قولنج
لیمون کاغذی	•	•	سرد و تر ملطف و قاطع اخلاط لزجہ ہا
کولا	سرفہ	نمک	سرد و تر و دافع صفرا۔
کیلہ	•	الائچی و شہد	سرد و تر مولد منی و دیر ہضم و قابض۔
کیتھا	سرفہ	قند	سرد خشک قابض و مقوی معدہ۔
کمرکھ	•	•	سرد و تر مقوی معدہ و دافع خفقان و مسکن حدت صفرا و قی و اسہال و قابض
گل کچنار	نفاخ	گلقند	سرد خشک دیر ہضم و قابض
گجری	محرور	کشنیز	گرم تر دافع بلغم و باد و ریاح برای پختگی گوشت خام بے نظیر
گاجر	نفاخ	قند سیاہ	سرد و تر مقوی قلب و باہ و مولد منی مصفی خون۔

[illegible]

نام اشیاء	مضر	مصلح	خواص
مالکنگنی	محرور	ترشی روغن	گرم خشک ملین محلل امراض باردہ و ورم طحال و درد کمر
مسور	۔	۔	گرم خشک قابض مولد سودا و بادیر ہضم
مولسری	۔	۔	گرم خشک قابض مقوی معدہ مغلظ منی
مولی	۔	۔	گرم خشک ہاضم بادشکن مفید بواسیر
مشک	۔	کافور	گرم خشک
مکھن	۔	۔	گرم تر ملین دافع سرفہ و خارش مانع گرسنگی
نارنگی	اعصاب و سینہ	نمک یا قند	سرد تر مسکن صفرا و حدت خون و تشنگی و مقوی معدہ حار رافع قے
ناشپاتی	قولنج	شہد	شیریں معتدل دیرہضم و مولد خون غلیظ و مسمن و قابض
ناڑی کا ساگ	۔	۔	گرم خشک محلل و کاسر ریاح مولد خلط فاسد
نمک سانبھر	۔	۔	گرم خشک مجلی و محلل و مسہل بلغم و کاسر ریاح و ہاضم
نمک لاہوری	باہ	۔	گرم خشک مقوی فہم و ذہن رافع تخمہ و مفید امراض چشم
نمک سیندھہ	۔	۔	گرم خشک مسہل سودا و بلغم و کاسر ریاح محرک اشتہا
نمک طعامی	۔	۔	گرم خشک افزایندہ خون و کاسر ریاح و ہاضم طعام
ہڑ زرد	۔	۔	سرد خشک مقوی دماغ و معدہ و حواس و ذہن نافع حمیات مرکبہ و ربع توام
ہڑ سیاہ	۔	۔	سرد خشک مقوی حواس و مصفی خون نافع جذام و بواسیر و درد طحال
ہلدی	دل	آب لیموں	گرم خشک نافع استسقا و یرقان و درد دندان و محلل اورام
ہینگ	دماغ و جگر	انار شیریں	گرم خشک مفید امراض باردہ و کاسر ریاح و ہاضم مقوی باہ
ہرفارپوڑی	۔	شہد	سرد تر قاطع صفرا مقوی معدہ و مولد بلغم و سودا

قصیدۂ یوسف حکیم

نام اشیاء	مضر	مصلح	خواص
گوشت	•	•	گرم تر سلہ
گوشت بز	•	•	سرد خشک واز بزغالہ بہتر
گوشت شیر و گوسفند و مرغ خانگی	•	ترشی	گرم خشک مزید جوہر دماغ و فہم و حفظ و مقوی معدہ۔
گوشت بٹیر و لوہ	•	•	گرم تر دافع تپ دق و مشتہی طعام و مقوی معدہ۔
گوشت مرغ	•	•	گرم تر مقوی باہ تا جیسے کہ بانگ ندہد بہتر
گوشت مرغی	•	•	گرم تر مقوی تا جبکہ بیضہ ندہد بہتر
گوشت مچھلی	•	•	سرد و تر و دیر ہضم مقوی باہ۔
لوبیا	•	زیرہ و نمک	گرم تر ملین سینہ و ریہ مولد منی و شیر و محرک باہ مسمن بدن
لونگ	گردہ اسہا	گوند	گرم خشک مقوی ارواح و اعضائے رئیسہ و ذہن و فکر و مفید فالج و لقوہ
لہسن	سر	کشنیز و بادام	گرم خشک مصفی آواز حلق رافع ضیق النفس و لقوہ و رعشہ و فالج
لسوڑہ	•	•	معتدل ملین سینہ و حلق رافع حدت صفرا و خون و تپ حار
لال مرچ	•	سرکہ روغن زرد	گرم خشک ہاضم باد شکن و تریاق اختلاف آب
مصری	•	مغز بادام	گرم تر رافع سرفہ مقوی ارواح
مونگ	باہ	تخم کسیم	سردی تری و خشکی میں معتدل اور دیر ہضم محرک آتشک
ماش	قابض	انگوزہ ادرک	سرد و تر بادی و مقوی باہ مولد منی۔
شلغم	•	•	گرم خشک مدر بول و مولد اخلاط فاسدہ و مصلح گلاب۔
منقی	•	•	گرم تر مفتح سدد و ملین طبع محلل ریاح امعا و سینہ و مقوی جگر و رافع گردہ و مثانہ و دافع برودت و قبض شکم و قی الدم و اسہال معوی و بواسیر خونی را نافع۔
موٹھ	بادانگیز	شیر گاؤ	گرم خشک زود ہضم مصفی خون قابض شکم۔
منڈوا	•	•	گرم خشک و دیر ہضم بالنش آرد او محلل اورام
مہوہ	سر	کشنیز	گرم خشک دافع باد بلغم مولد شیر و منی و دافع ریاح۔

سلہ گوشت حیوان سیاہ رنگ کا اور رنگون سے اور جوان کا ضعیف سے اور ... [illegible]

تقویت کن معده را دل بجوی که هست
بار بازده قسم فهر و لیمون و مغز نارجیل
از برای قوت دل میتوان ضم ساختن
لاجورد و لیشم و عود و عنبر و افر نجمشک
جمله را سائی و بیز و جمع کن انگه بعسل
گاه گاه از بهر رفع سرعت انزال هم
پیش اهل دانش و بنیش بست خویشتن
اختیار سهلات در ضعیف بد باشد لبے
در خزان کن اجتناب از هر چه باشد سرد و خشک
چون وبا پیدا شود در خانه باید سوختن
گر بود شاید دران اوقات رشک نقش چین
چون بود کوه از شمال شهر و دریا از جنوب
گر زن آبستن از حلتیت مسحوقش و نهر
چون کنی آلوده خون کشف را عصاب طفل
ور نخواهی موی بر عضوی ز بعد کندنش
هر گرا ورا اصل باشد معده او جافه ضعیف
گر بمانی بر قضیب خویش پیه سوسمار
از مرضها در امان خواهد چو وا تا چشم خود
از درون چشم او بیرون نیاید آب هم
یوسفی را ف کر معنی جلوه گر اندر نظر
حامی شرع محمد پادشه بابر که هست

جمله اجزایش کرفس و فلفل [illegible]
زنجبیل و بهمنین و تودری [illegible]
لعل و مروارید مرجان [illegible]
سنبل و سعد و لسان الثور [illegible]
درمی از وی بر صباحت [illegible]
میتوانی میل کردن اندکی شب [illegible]
خون خود ریزی اگر خون کم کنی [illegible]
زان سبب باشد تر کم کردن خون در شتا
ور بسار از گرم و تر بگذار تا چون [illegible]
مصطگی و عود و عنبر [illegible]
رفتنت با او بخلوت نیست [illegible]
هر که خواهد جان خود زان شهر باید [illegible]
در زمان فهر زند او گرد و باد [illegible]
موی را هرگز نباشد بر تنش [illegible]
باید از افیون و آب سرکه اش کردن طلا
نهایت جهل است او را خوردن [illegible]
سر برآرد گاه صحبت بر شمال اژدها
چشم خود را گر سگ باید کشیدن تو [illegible]
هر که نزدیک طهورش پاسے خود [illegible]
تا نگه سویش کشاید باد شه چشم رضا
آفتاب و ماه را از روی او نور و ضیا

اسنے کہ داری تندرستی از زور حکمت در آ
شیر را بسیار خوردن آنکه عادت کردئی
گر کسے انگوره خواهد خورد با لحم قدید
اے ز ترشی خوردن بسیار اعصاب تو سست
گر عدس بیحد کنی رغبت باندک مدتے
با تو خواهد بود شبکوری و تاریکی چشم
اے برودت بر تو مستولی عسل میخور مدام
آب نارنج از حد افزون آنکه رغبت مے کنی
سے برد شرم و حیا چون مے ز حد افزون خورند
چون ریاضت معتدل باشد پدید آید از ان
اے لیففضلات معترف خلقے سکون بیحد مواز
فکر چون ز اندازه بیرون شد بود منبو و عجب
حمق سے گیرد و لا آن را که بے فکری گزید
چون ز خواب روز گرد و ذہن صافی تیره رنگ
ہر کہ را عادت چنان باشد کہ در ہنگام خواب
از سعال و نزلہ در تشویش باشد روز و شب
ہر کہ بیداری برو بسیار خواہد ساختن
شوربا خور چون طبیعت محکمت گرد و وے
ور طبیعت از حد افزون نرم گرد میل کن
مرد چون باشد بناے صحبتش با پیر زن
روے گردان شو از ان شاہد کہ باشد زشت رو

تا البعلت ہاے گوناگون نگردی مبتلا
ترک عادت کن کہ خواہد شد برص پیدا ترا
زندگانیش بمرگ فجأ خواہد شد ہبا
جاے اندازه سترا گر بر نخیزی جز عصا
زرد و زار و لاغرت سازد بعکس لوبیا
گر فراوان میل خواہی کرد سیر و کندنا
گر برایت گفته حق در وصف او فیه شفا
آخر از ضعف جگر افتی بصد رنج و عنا
چند خواہی باده خوردن خوش بود شرم و حیا
خفتی تن را و تن قابل شود بہر غذا
از براے آنکہ در تن جمع گردد فضلہا
گر فرو گیرد ترا ناگاه مالیخولیا
گاه گاہے فکر مے کن تا نیفتی در بلا
دیگر آن آئینہ را مشکل توان دادن صفا
روے او تا وقت بیداری بود موے سما
سر بسر اعضاے او بادرد باشد دائما
در دماغ خود رطوبات خشم ریزے را فنا
اسفناخ و شلغم بسیار کن در شوربا
از قوابض مثل تفاحیہ و افلوطنیا
گر بقوت رستم ثانی شود افتد ز پا
در بدست افتد ز خوبان دلبرے حورے لقا

لحم قدید گوشت خشک ... عادت ... عدس ... عسل ... نارنج ... تفاحیہ نام دوا

ہین جو گرد اگرد اوسکے دردمند
ہے مری دوکان یہ دار الشفا
اے طبیب درد ہر خرد و کلان
وہ جو دعوی تھا غلط سو ہو گیا
ہین گنہ کی تیرے رکھتا ہون دوا
پی نہین سکنے کا تو اوسکو ہنوز
لا مجھے تو دے کہ لیجاؤن شتاب
چپلے جا تو یہ دردیشی سے آ
سے بلبلہ اتقا کا بایزید
دیگ مین بھر کر تفکر کی فسرو
جوش مین جب آوے تب تھوڑا سا ڈال
شہد ذکر الله کا داخل تو کر
جو کہ ہو بیمار عصیان بایزید

اوس سے کہتا تھا با آواز بلند
دیکھی او سجا پیر جو یہ گفت و شنید
ہے کوئی دارو گنہ کی بھی یہان
ایک دیوانہ کہ مین بیٹھا تھا وان
ایک نسخہ پاس ہے تیرے لکھا
بولے اوس سے [illegible] بایزید
اوسکے پینے سے شفا پاؤن شتاب
ساتھ اوسمین برگ صبر ای یار کر
آملہ مین کر تواضع کی مزید
پھر اوسے آب محبت سے تر نیز
قند سا کر جب ہوا اوس سے نکال
حلق مین پھر تو گنہ کے اوسکو ڈال
اوسکے حق مین یہ دوا ہے بس مفید
ہو وے تا اوسکے گناہون کو شفا

یعنی سب دردون کی رکھتا ہون دوا
یون لگے تب اوس سے کہنے بایزید
سن کے وہ یہ بات چپکا رہ گیا
یون لگا کہنے ادھر آ اے میان
لیکن اوس نسخہ مین ہین سب تلخ چیز
تلخ ہی دارو تو ہوتی ہے مفید
سنکے دیوانہ نے تب اوس سے کہا
اور بلیلہ حلم کا طیار کر
دست توفیق سے کوٹ اونکو [illegible]
آتش شوق اوس مین دے پھر تیز
ساغر امید مین پھر اوسکو بھر
تا شفا دیوے خدائے ذو الجلال
دے حسن کو بھی الٰہی یہ دوا

فائدہ از نزد ولی و مسما جیستا دائمی مریضان ذیل کہ آن مرض بہ تشخیص طبیب وقتی شود
اجتناب و احتراز وجب لازم است تفصیل مرض حرب [illegible]
فائدہ بہ انسداد سیزدہ چیز امراض مختلفہ پیدا می شود مثلاً بول براز عطسہ خمیازہ سعال
دمع گرسنگی تشنگی خواب گریہ قی منی گوز

فائدہ چند نسخہ مجرب تحریر می یابد نوع دیگر خوردن سفوف گوشت
در تقویت باہ و استسقاء و رطوبی عجیب الاثر و فادزہر ہر سموم است نوع دیگر
تدھارا در آب سایدہ بجگرم مالد و بہ بندد وجع مفاصل دفع شود و تمام شد فقط

از خدا امید میدارم کہ گیرد ہر زمان	دشمنش را آنچنان در دست کند بدرد دوا

فائدہ دو چیز متضادہ با ہم خوردن نشاید مثلاً جغرات و شہد و گوشت و ترب و بر کھل و روغن و دال ماش و ساگ و پیاز و کنارو ترشائی و ماہی و جامون ہمراہ شیر خوردن منع است علیٰ ہذا القیاس قند سیاہ و شہد و شراب و افیون و ماہی سیکے باو بگیرے عرق لیمون با افیون با روغن و شہد با روغن زرد و مدس و برنج پختہ با سرکہ و مدس با خربزہ و دہی و ترب با شہد و گوشت و انبہ با خربزہ و اشیاے زود ہضم با دیر ہضم یا دو غذا گرم یا سرد یا باد انگیز یا قابض یا گوشت مختلف الاجناس خوردن نہایت مضر زیرا کہ فتح شود کہ از بہر ہم ازیں طرح اسباب خواہ گوشت پختن ہمیت می دارد فائدہ در بیان رفع بدہضمی یک چیز از چیز دوم مثلاً بدہضمی کٹھل از خوشہ پختہ کیلہ و کیلہ از روغن زرد و روغن زرد از نارنگی و نارنگی از نمک و برنج و کنجد و چاول از دوغ و دوغ از زیرہ و خردل با بلاشیر از خوشہ تخم پوری و گاسگا وغیرہ از پراول چرچنجی از زنگی ہر میوہ و خربوزہ و فالسہ و کیتھا و بیل از تخم تیب و روغن زرد و سنگھاڑہ از آب سرد و ماش از دوغ نخود و بریان از ترب جوار از اجوائن و شیر از آب جوش و نمک گوشت از قند سیاہ عرق نیشکر از ادرک شراب از شربت شہد و انبہ از شیر یا زنجبیل حلیلہ ثمر از جوا کھار و کل میوہ جات از قرنفل ہر یک گوشت از کچری کلیہ غذا گرم از سرد و سرد از گرم بدہضمی دور می شود فائدہ ہر ایک حکماے متقدمین اور طبیبان متاخرین نے طرح بطرح کے نسخے واسطے امراض جسمانی کے ایجاد فرمائے ہیں مگر کوئی نسخہ یا کوئی دوا مفرد یا مرکب ایسی نہیں دیکھی گئی ہے کہ اوس سے مرض غشیان کو فائدہ ہو لیکن میر حسن نامے شاعر نے ایک نسخہ بدفع مرض غشیان بہ روایت بایزید بسطامی درویش کے اپنے بیاض میں درج کیا ہے وہ البتہ مفید مرض غشیان ہے حکایت بایزید بسطامی نظم

ایکدن نکلا جو گذر سے بایزید	اک گزرنے کو جیا عالم کی دید	دیکھا ایک کھوسلے دکان فرق بیب
بیٹھا ہی رستہ میں اشان مجید	سیکڑوں خلقت کھڑی تھی چپ و پیچ	عجزہ حکمت سے یہ کہتا تھا بس

ثانیاً جب تک سچ کہہ سکون جھوٹھ بولنے کا ہرگز ارادہ نکرون اور راست و دیانت کبھی معدوم نہین ہوتا جو باطل کی ضرورت ہو ثالثاً جب تک اپنے عیب سے فارغ نہ حاصل ہو ہرگز کسی غیر کے عیبون کی طرف متوجہ نہون اور ایک وقت بھی اپنے عیب سے فراغت نہین پاتا ہون جو غیرون کی عیب جوئی کرون رابعاً تا زمانیکہ ابلیس ملعون کو مردہ ندیکھ لون اور بچشم خود نعش اوسکی معاینہ نکرون کسی نوع اوسکے وسوسہ سے بیخوف نہون اور ہنوز وہ مرد نہین ہوا کیونکر وسواس شیطانی سے بیخوف ہوکر بیٹھون خامساً تا آنکہ خزانہ رب العزت خالی ندیکھون خزانہ خلائق کی کسی عنوان طمع نکرون اور تا حال خزانہ رب العزت خالی نہین ہوا بلکہ اوسی طرح پر ہی بھرپور ہے کیا حاجت جو خزانہ مردم کا خواہان اور محتاج ہون سادساً تا ہنگامیکہ اپنے دونون قدم بہشت برین مین مشاہدہ نکرون اور اپنی نظر سے ندیکھ لون مطلقاً عذاب ایزدی سے بیخوف ہوکر نہ بیٹھون اور ابھی تک داخل جنت نہین ہوا ہون پھر کس طرح غضب خدا سے ایمن رہون یہ سنکر حضرت نے ارشاد کیا کہ اے کلہ بان تمام علم اولین اور آخرین انھین مسائل ستہ پر منحصر ہین فقط الحمد للہ علی احسانہ کہ جب یہ رسالہ بہشان ختم ہوا انتہی فکر تاریخ کی پیش ہوئی آخرش بغور تمام و فکر مالاکلام ایک قطعہ اس ملقب بمسکین گمنام کے ذہن پر گذرا اوسکو اس رسالہ فوائد عام مین درج کیا

قطعہ تاریخ تالیف

مسکین ز راہ عقل و خرد دور بین تمام	مجموعہ نسخہ کرد پئے وقف خاص و عام
ہاتف بگفت سال تواریخ خوش عجیب	پرداز شد کتاب یہ نسخہ فوائد عام

۱۸۷۵ء

قطعہ ثانی طبع زاد لالہ متھرا پرساد صاحب خلف لالہ ہولاس رائے صاحب

مستزاد

جہد کن با مردم دانا بنشین با علم و حیا
یا با صنمی لطیف و رعنا بنشین با صدق و صفا
این ہر دو ترا اگر میسر نشود بشنو تحقیق
اوقات مکن ضائع و تنہا بنشین در یاد خدا

لطیفہ

بشنیدہ ام ز دوستی کہ مردم نبود دوستش
ناگاہ ز راہ اختیاری
دہقان پسر سنش ز گوشہ دید
چیزی پارہ خر آرزوی و ہم کرد
ہر کس کہ زحد نہد برون گام

روزی کہ عجم چرمی ڈمی فزود دوستش
یکبار شنت بصوب کشت زاری
ہر جست و دو گوش او ببرید
یافتہ دم و دو گوش گم کرد
اینست سزای او سر انجام

لطیفہ

روایت ہی کہ ایک روز جناب پیمبر برحق رسول مطلق حضرت عیسیٰ علیہ السلام نے کسی گلہ بان سے فرمایا کہ اے شخص تو نے تمام عمر اپنی گلہ بانی مین صرف کی اور یہ وقت عزیز گران بہا تمام و کمال اسی مین ضائع کر دیا اگر اسی طرح کچھ روز تحصیل علم مین بسر کرتا تو اس گلہ بانی سے کہین بہتر و افضل ہوتا کہ علم باعث برگزیدگی دینا و آخرت ہی اور عالم ہمیشہ ہر دل عزیز رہتا ہی تب اوسنے عرض کی کہ اے رسول خدا در حقیقت تحصیل علم سبب افضلیت کونین و افتخار دارین ہی لیکن یا حضرت مین نے چھ مسئلہ یاد کر لیے ہین اور انھین مسائل پر عمل کرتا ہون اول آیہ کہ تا وقتیکہ حلال میسر ہو سکے حرام کی طرف ہرگز رغبت نکرون اور حلال کسی وقت زمانہ سے ہرگز کم نہین ہوتا جو حرام کی احتیاج ہو

چہ خوش فکرے ورائے ماہتاب ست
ندا آمد سروش غیب در گوشش

برائے طالبان مفتوح باب ست
مرغوب تاریخ کتاب ست
۱۲ ۹۲ ہجری

خاتمۃ الطبع

بعد حمد و سپاس اوس حکیم مطلق اور شافی برحق کے کہ جسنے اپنی قدرت کاملہ سے کیسے کیسے خواص و تاثیرات نباتات درویدگی مین ودیعت فرمائے شائقین فن طب کو بشارت ہو کہ اندنون مین رسالہ نادر دنایاب مفردات ادویہ طبیہ کا انتخاب موسوم بہ مخزن منفعت معروف بہ ضروری الطب جسکو ماہر فن حکمت دانش آرائے منشی مہتاب رائے صاحب ساکن قصبہ سترک ضلع نواب گنج بارہ بنکی منضافات لکھنؤ نے بحسن ترتیب مرتب کیا حسب خواہش ارباب شوق بار سوم بعنوان شائستہ وبطرز بائستہ مطبع نامی منشی نول کشور مقام لکھنؤ مین ماہ دسمبر سنہ ۱۸۸۲ع مطابق ماہ محرم سنہ ۱۳۰۰ھ چھپکر آویزہ گوش روزگار ہوا اللہ تعالے مقبول اہل عالم فرماوے بمنہ وکرمہ